

Юрченко О.В., Башкірова Є. В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА В КОНЦЕПЦІЇ ВІЛЬГЕЛЬМА фон ГУМБОЛЬДТА

Внутрішня форма слова як одна з найскладніших мовних категорій та її роль у мовотвірному процесі давно привертає увагу лінгвістів, починаючи від В. фон Гумбольдта [2]. У ХХ ст. ця лінгвістична категорія стає предметом суперечок як у вітчизняному мовознавстві, так і в європейському. На цьому етапі внутрішня форма слова розглядається як власне мовне, вузько предметне явище без урахування інтерпарадигматичності цієї категорії, що призвело до появи дещо однобічних та суперечливих поглядів на її сутність. У працях більшості вчених цього періоду аналіз внутрішньої форми слова нерідко звужувався до характеристики за окремими параметрами: за структурно-семантичним, де вона визначається як ознака, що мотивує зв'язок твірного слова із похідним (О.С.Кубрякова [3]); за номінативним, де її визначають як ознаку, що лежить в основі номінації (Б.О.Серебренников [4]), за когнітивним, де внутрішня форма співвідноситься з ознакою того поняття, на основі якого формується нове поняття (В.Г.Гак [1]); за експресивним, коли ця сутність інтерпретується як асоціативно-образна основа для оцінки з погляду функціонально-мовленнєво-діяльнісного значення внутрішньої форми (В.М.Телія [5])

Дослідження проблеми змісту і форми в мові, її попереднє теоретичне обґрунтування належить, як відомо, німецькому мовознавцю, літературознавцю, філософу Вільгельму фон Гумбольдту (1767 – 1835). Його теорія мови, зокрема вчення про форму мови, була і залишається **актуальною** для вітчизняної науки. В. фон Гумбольдт, користуючись доступними йому

термінами, прагне всебічно і переконливо виразити сутність мови і досягає цього у своїх антиноміях, виокремлюючи передусім діяльнісну природу мови.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб репрезентувати лінгвістичний аспект категорій змісту та форми слова в концепції В. фон Гумбольдта.

Більшість дослідників творчості В. фон Гумбольдта наголошували на тому, що одна з центральних категорій його концепції мови – форма – визначена зовсім не чітко і тим самим допускає різне розуміння і тлумачення. Якщо у мові Гумбольдт вбачав «постійно повторювані зусилля духу, спрямовані на те, щоб зробити артикульований звук засобом вираження думки» [2, с. 70], то форму мови він визначав як «постійне і єдинообразне в цій діяльності духу, яка возвеличує членороздільний звук до вираження думки, взяту в усій сукупності своїх зв'язків і системності» [2, с. 71]. Мову В. фон Гумбольдт уявляв як саму діяльність (*energia*), а не як продукт діяльності (*ergon*). Причому активним рушієм цієї діяльності він вважав форму мови. Тому вчений робить висновок: «Розуміння форми дозволяє досліднику стати на шлях пізнання таємниць мови і вираження її сутності» [2, с. 72].

Мова для В. фон Гумбольдта – це насамперед творче знаряддя, творчий орган вираження мислення, формування думки. Інтелектуальна діяльність і мова утворюють нерозривну єдність. Без мови мислення не може стати ясним, уявлення не може стати поняттям. Іще не витворене цілком поняття оформляється і закріплюється в слові. Слово – відображення образу предмета, створеного в душі мовця. «Слово – не еквівалент предмета, що сприймається чуттєво, а еквівалент того, як він був осмислений мовотворчим актом у конкретний момент винаходження слова, – писав В. фон Гумбольдт. – Саме тут – головне джерело розмаїття виразів для одного і того ж предмета; так, у санскриті, де слона називають то тим, що двічі п'є, то двозубим, то одноруким, кожен раз уявляючи один і той же предмет, трьома словами позначені три різні поняття» [2, с. 103]. Слово, власне, не містить готового поняття, воно лише підказує спосіб утворення понять властивими йому засобами. Тільки звук дозволяє думці виявитись у мовленні, стати доступною для чуттєвого

сприймання. У реальному мовленні думки із суб'єктивних, якими вони були до початку мовлення, стають об'єктивними елементами і вже такими повертаються в мозок людини, де використовуються для творення нових думок. Людина може досягнути світорозуміння лише в тому випадку, коли вона володіє ясністю і визначеністю думки шляхом сумісного мислення з іншими. Це досягається через втілення думки в звукову форму, через об'єктивацію думки.

В. фон Гумбольдт, підкреслюючи нерозривну єдність мови і мислення, указує водночас і на те, що дух людини постійно прагне звільнитися від пут мови, яка обмежує, сковує внутрішні відчуття людини, загрожує навіть задушити їх своєю природою. Маючи взагалі символічний характер, мова має відповідати мисленню своєю будовою, інакше вона недосконало буде відбивати те, з чим безпосередньо пов'язана. Сукупність словникового складу мови відтворює обсяг її світу, граматична будова мови дає уявлення про організм мислення. Мова має супроводжувати думку, надавати думці можливість у безперервній послідовності переходити в мові від одного елемента до іншого і знаходити знаки для всього, у чому вона має потребу для свого зв'язку. Але мислення, як і поняття, не може звільнитися від слова, як людина не може перемінити обличчя. І ця суперечність, ця боротьба між думкою і словом веде до витончених утворень, до збагачення мови «розумовим змістом».

В. фон Гумбольдт вважає, що розвиток мови має дві фази: творення і перетворення. Перша, коли звукотворча сила звука перебуває на піднесенні і в живій діяльності; друга, коли повністю встановилася хоча б зовнішня мовна форма і настає удавана зупинка, за якою відбувається неприхований спад цієї творчої чуттєвої сили. Але у фазі спаду в мові можуть виникати нові життєві принципи і здійснюватися вдалі перетворення.

У мові, на думку В. фон Гумбольдта, фіксується певний світогляд, що відбиває духовні якості її носія. Зумовлюється це тим, що вся мова перебуває між людиною й природою, яка впливає на неї внутрішньо й зовнішньо. Людина оточує себе світом звуків, щоб сприйняти й засвоїти світ предметів. Оскільки

сприймання і діяльність людини залежать від її уявлень, то її ставлення до предметів цілком визначається мовою.

Дослідження закономірності поєднання звука і значення є, за Гумбольдтом, головним у проблемі форми і змісту. З цього погляду він застерігає від звуженого розуміння категорії форми. Вчений не обмежується розумінням граматики і лексики: «Поняття форми виходить далеко за межі словосполучення і словотворення» [2, с. 72]. Форма мови не вичерпується лише перерахованими факторами. Це лише окремі прояви форми, яка уявляється фон Гумбольдту як дещо постійне, загальне і єдинообразне в діяльності духу.

Форма в розумінні В. фон Гумбольдта є активною мовотворчою основою. Вона, з одного боку, протиставляється звукові як матеріалу, який сам по собі не належить мові. З іншого – і зміст, узятий сам по собі, створений на основі сприйняття і відображення в мисленні явищ дійсності, також не належить мові. Це позамовний зміст. Форма виявляється необхідним посередником між двома різними за своєю природою явищами – матеріалом і змістом. Саме під впливом форми звук як матеріал перетворюється в артикульований звук, або зовнішню форму, здібну створювати органічну єдність із думкою. Але і зміст може бути виражений у мові тільки під впливом і за допомогою форми. Отже, В. фон Гумбольдт надав формі визначального значення в мові. Завдяки формі, поєднання звука і думки має характер синтезу, який створює дещо нове, що не містилося в жодній із сполучуваних частин як таких [2, с. 107]. Під впливом і за допомогою форми і звук, і зміст видозмінюють свою природу, реалізуючись у такому видозміненому вигляді як аналогії форми. Під впливом форми звук стає членороздільним, артикульованим, демонструючи своєю членороздільністю дискретний характер прояву як самої форми, так і реалізованого за її допомогою змісту. Тому форма так чи інакше присутня в кожному елементі мови, не втрачаючи при цьому своєї єдності і систематичності. Саме в такому вигляді і зовнішня, і внутрішня форма, і зміст стають мовними чинниками, тобто об'єктивуються, і тим самим стають надбанням колективу, об'єктом подальшої оцінки, удосконалення і розвитку.

Єдність форми і змісту, отже, неможлива без аналогії, ізоморфності зовнішньої, внутрішньої форм і змісту. Саме ця аналогія й ізоморфність дозволяють поєднати, здавалося б, не сполучувані за своєю природою речі – звук як матеріал і значення, а тим самим зрозуміти, відобразити і закріпити в мові зовнішню, протиставлену людині діяльність. Антиномії слова (єдність і одночасно протилежність зовнішньої форми, внутрішньомовної форми і змісту) дозволяють виразити в слові загальне й одночасне, постійне й рухоме. Такий характер мови забезпечує взаєморозуміння в живому мовотворенні: загальне стабільне в значеннях мовних одиниць є основою взаєморозуміння, але разом з тим не виключає індивідуального одиничного як мети і продукту конкретного мовотворення, що, як правило, і є предметом повідомлення.

Отже, Гумбольдт дійшов до висновку, що форма має ідеальну природу, впливає і на матеріал, перетворюючи його у форму зовнішню, і на зміст, організуючи, препаруючи його відповідно до своєї внутрішньої будови.

Саме на цих теоретичних підвалинах будується вчення лінгвіста про внутрішню і зовнішню форми. Зазначимо, що, розрізняючи їх, учений має на увазі звукову і внутрішню форми не слова, а мови в цілому. Однак його розуміння внутрішньої форми аж ніяк не заперечує її наявності в окремих фрагментах мови, виразах, словосполученнях, словах. Оскільки форма проявляється в живій мовленнєвій діяльності як єдиний спосіб функціонування мови, який розкривається в кожному її елементі, то досягнути чи відокремити форму як ціле неможливо.

Такий висновок підтверджується самою теорією Гумбольдта, який розділяє не тільки внутрішню форму мови в цілому, пов'язуючи її з національною своєрідністю, але й внутрішню форму мови як індивідуальну особливість, що реалізується в мовленні. Крім того, вчений вважає, що своєрідність внутрішньої форми полягає в способі позначення понять і потребує узгодження між елементами внутрішньої і звукової форми мови.

На підставі таких роздумів можна також стверджувати, що внутрішня форма мови не є такою, що не розчленовується. Складаючи

загальнонаціональну і разом з тим індивідуальну специфіку мовного «прочитання» світу, внутрішня форма мови повинна складатися з окремих блоків, складних чи елементарних конструкцій, елементів. На цій основі можна стверджувати, що започатковує цю умовну ієрархію внутрішня форма простого слова як окремий суцільно оформлений розумовий образ.

Погляди В. фон Гумбольдта на форму і зміст мови дали могутній поштовх подальшому теоретичному осмисленню і конкретним дослідженням цієї проблеми у лінгвістиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация (общие вопросы) / Отв. ред. Б.А.Серебренников, А.А.Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – С.230-293.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 398с.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200с.
4. Серебренников Б.А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация (общие вопросы) / Отв. ред. Б.А.Серебренников, А.А.Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – С.147-187.
5. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / АН СССР, Ин-т языкознания. Отв. ред. А.А.Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 142с.

